

กระบวนการเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนา

รศ.ดร.สุทธิพงษ์ ศรีวิชัย
ผู้อำนวยการหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาการบริหารการศึกษา

บทนำ

พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญต่อการเรียนรู้ของมนุษย์ โดยมีแนวคิดที่มนุษย์จะเป็นผู้ประเสริฐ หรือเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ด้วยการฝึก ดังพุทธพจน์ว่า “ทนต์ เสนุโจ มนุสเสสสุ บุคคลผู้ฝึกแล้วเป็นผู้ประเสริฐในหมู่มนุษย์” มนุษย์จึงควรมีการฝึกฝนพัฒนาตนจนประสบผลสำเร็จไปตามลำดับตามสติ ปัญญาและความพร้อมของแต่ละบุคคล การฝึกตนจะทำให้มนุษย์เกิดการเรียนรู้และจัดเป็นกระบวนการที่สำคัญต่อการดำรงชีวิต เพราะมนุษย์ต้องติดต่อเกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมต่างๆ หรือเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับโลกในฐานะปัจเจกบุคคลและการอยู่ร่วมกันในสังคม

มนุษย์จึงต้องมีการเรียนรู้เพื่อที่ตนเองจะได้มีความสามารถปรับตัวและพัฒนาตนเองตามสภาพแวดล้อม ตามยุคตามสมัย ตามกาลเวลา เพื่อการดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันได้อย่างปกติสุข เช่นเดียวกับทฤษฎีการเรียนรู้ทางตะวันตกที่มีความคิดว่า มนุษย์สามารถเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของตนเองไปในทางที่ดีขึ้นได้หลังจากการเรียนรู้ นี่ก็แสดงให้เห็นว่าการเรียนรู้ทำให้คนเกิดการปรับเปลี่ยนตนเองได้ ส่วนจะดีขึ้นกว่าที่เป็นอยู่เดิมหรือไม่นั้นก็ขึ้นอยู่กับสภาพแวดล้อมที่คนๆ นั้นเข้าไปมีปฏิสัมพันธ์ด้วย

กระบวนการเรียนรู้ตามแนวพุทธ มีลักษณะที่เป็นไปตามขั้นตอนการเรียนรู้ด้วยหลักธรรมเกี่ยวกับการบริหารการศึกษา เรื่อง อิทธิบาท ๔ โดยผู้เรียนควรเริ่มจาก ฉันทะ วิริยะ จิตตะ และวิมังสา ตามลำดับ และนัยหนึ่งมีกล่าวไว้ใน อนุบุพพสิกขา คือ การเรียนรู้ไปตามลำดับ ๗ ชั้น ได้แก่ มีศรัทธา ศึกษาคำสอน จดจำเรื่องราว พิจารณาความหมาย เข้าใจความสัมพันธ์ เกิดฉันทะความพอใจและอุตสาหะ รับผิดชอบต่อปฏิบัติ เพราะฉะนั้น ขอบข่ายของเนื้อหาในบทนี้จะเริ่มจากความหมายและความสำคัญของกระบวนการเรียนรู้ ทักษะกระบวนการและประเภทของการเรียนรู้ตามแนวพุทธ ความถูกต้องและความผิดพลาดของความรู้ มีรายละเอียดของเนื้อหา ดังต่อไปนี้

๑. ความหมายและความสำคัญของกระบวนการเรียนรู้

ความหมายของกระบวนการเรียนรู้ การศึกษาความหมายของกระบวนการเรียนรู้ ควรเริ่มจาก คำว่า “กระบวนการ” เป็นเบื้องต้นก่อน แล้วจึงค่อยกล่าวถึงความหมายของคำว่า “การเรียนรู้” ตามลำดับ ทั้งนี้ จะมุ่งเสนอตามแนวคำสอนในพระพุทธศาสนาเป็นหลัก เพื่อให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของเนื้อหา

คำว่า “กระบวนการ” มีความหมายตามพจนานุกรมไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถานว่า เป็นคำนาม หมายถึง ปราบกฎการณธรรมชาตที่ค่อยๆ เปลี่ยนแปลงอย่างมีระเบียบ ไปสู่ผลอย่างหนึ่ง เช่น กระบวนการเจริญเติบโตของเด็ก หรืออีกนัยหนึ่ง คือ กรรมวิธีหรือลำดับการกระทำซึ่งดำเนินต่อเนื่องกันไปจนสำเร็จลง ณ ระดับหนึ่ง เช่น กระบวนการเคมีเพื่อผลิตสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ตรงกับภาษาอังกฤษว่า Process คำว่า “กระบวนการ” นี้ จึงสามารถนำไปใช้กับเรื่องราวต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลง หรือลำดับการกระทำที่เป็นไปอย่างต่อเนื่อง เช่น ในแวดวงการศึกษาเราก็จะพบคำพูดที่ว่า “กระบวนการเรียนรู้” ซึ่งหมายถึงลำดับขั้นการเรียนรู้ซึ่งดำเนินไปอย่างต่อเนื่องจนประสบความสำเร็จ และอีกคำหนึ่งที่เกี่ยวข้องกันก็คือ “ทักษะกระบวนการ” กล่าวเฉพาะคำว่า “ทักษะ” (Skill) จะหมายถึง ความชัดเจนหรือความชำนาญในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง และสามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างมีความสุข และเมื่อใช้ว่า “ทักษะกระบวนการ” (Process skills) จะมีความหมายเกี่ยวกับทักษะทางปัญญา กล่าวคือ เป็นเครื่องมือในการแสวงหาความรู้เพื่อก่อให้เกิดพฤติกรรมด้านการปฏิบัติและด้านความคิดอย่างมีระบบ ซึ่งจะได้กล่าวถึงต่อไป

สำหรับคำว่า “การเรียนรู้” มีนักวิชาการให้คำนิยามไว้หลากหลาย ความหมายโดยภาพรวม ได้แก่ การได้รับความรู้ พฤติกรรม ทักษะ คุณค่า หรือความพึงพอใจที่เป็นสิ่งแปลกใหม่ และการเรียนรู้ของมนุษย์อาจเกิดขึ้นจากส่วนหนึ่งของการศึกษา การพัฒนาส่วนบุคคล การเรียนการสอน หรือการฝึกฝน การเรียนรู้ อาจมีการยึดเป้าหมายและอาจมีความตั้งใจเป็นตัวช่วย

นักจิตวิทยาหลายท่าน อย่างเช่น คิมเบล (Kimble), ฮิลการ์ด และ เบาเวอร์ (Hilgard & Bower) และ ครอนบาค (Cronbach) กล่าวถึงความหมายของการเรียนรู้ สรุปความว่า

- การเรียนรู้ เป็นการเปลี่ยนแปลงค่อนข้างถาวรในพฤติกรรม อันเป็นผลมาจากการฝึกที่ได้รับ การเสริมแรง

- การเรียนรู้ เป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม อันเป็นผลมาจากประสบการณ์และการฝึก ทั้งนี้ไม่รวมถึงการเปลี่ยนแปลงของพฤติกรรมที่เกิดจากการตอบสนองตาม สัญชาตญาณ ฤทธิ์ของยา หรือสารเคมี หรือปฏิกิริยาสะท้อนตามธรรมชาติของมนุษย์
- การเรียนรู้ เป็นการแสดงให้เห็นถึงพฤติกรรมที่มีการเปลี่ยนแปลง อันเป็นผลเนื่องมาจาก ประสบการณ์ที่แต่ละบุคคลประสบมา

ความหมายดังกล่าวตรงกับที่ ประดิษฐ์ อุปรมย์ นักการศึกษาของไทย สรุปความไว้ว่า การเรียนรู้ คือ การเปลี่ยนแปลงของบุคคลอันมีผลเนื่องมาจากการได้รับประสบการณ์ โดยการเปลี่ยนแปลงนั้น เป็นเหตุทำให้บุคคลเผชิญสถานการณ์เดิมแตกต่างไปจากเดิม ประสบการณ์ที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง พฤติกรรมนี้ หมายถึงทั้งประสบการณ์ทางตรง และประสบการณ์ทางอ้อม^๑ เมื่อพิจารณาความหมายของการเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนาแล้ว มีเนื้อหาและมีความพอสรุปได้ ดังต่อไปนี้

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) อธิบายเกี่ยวกับ “การเรียนรู้” ไว้ว่า เดิมเรามีแต่คำว่า “เรียน” เวลานี้เมื่อพูดถึงคำว่า “เรียนรู้” ในฐานะวิทยาการต่างๆ เรามักนิยมตามแนวคิดตะวันตก เราก็เทียบกับ ศัพท์ภาษาอังกฤษว่า learning แต่เดิมเราแปลว่า เรียน คือ การศึกษาก็เท่ากับคำว่า “เรียน” เท่านั้น เพราะคำว่า “เรียน” เป็นคำไทย ส่วนคำว่า “ศึกษา” เป็นคำที่มาจากภาษาสันสกฤต คือ ศึกษา และตรงกับภาษาบาลีว่า สิกขา^๒ และกล่าวในหนังสือ ปรัชญาการศึกษาไทย ว่า “การศึกษา (สิกขา) ก็คือ การพัฒนาชีวิตที่ดี (มรรค=พรหมจริยะ) ซึ่งมีปัญญาเป็นแกนนำโดยตลอด เริ่มด้วยใช้ปัญญาพัฒนาชีวิต ไปจนถึงชีวิตที่เป็นอยู่ด้วยปัญญา”^๓ ฉะนั้น การเรียนต้องมี “ตัวรู้” เป็นแกน และไม่ใช้แค่ “รู้” อย่างเดียว แต่ “เรียน” เท่ากับ “รู้” หมายความว่า เรียน คือ รู้ แล้วเกิดการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น ในความหมายนี้เรียนก็มาตรงกับคำว่า “พัฒนา” ด้วย แต่คำว่า “เรียน” ถ้าเอาตัวศัพท์แท้ก็คือ “ศึกษา” นั่นเอง

^๑ ประดิษฐ์ อุปรมย์, เอกสารการสอนชุดวิชาพื้นฐานการศึกษา หน่วยที่ ๔ มนุษย์กับการเรียนรู้, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕, (นนทบุรี : สำนักพิมพ์แห่งมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๔๐), หน้า ๑๒๑.

^๒ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), “กระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนาคนสู่ประชาธิปไตย”, ใน **สาระความรู้ที่ได้จากการสัมมนาทางวิชาการเพื่อนำเสนอผลการวิจัย/ผลงานทางวิชาการเกี่ยวกับเรื่องกระบวนการเรียนรู้**, รวบรวมและจัดพิมพ์โดยกรมวิชาการ, (กรุงเทพมหานคร : องค์การค้ำของคุรุสภา, ๒๕๔๔), หน้า ๓๖-๓๗.

^๓ พระราชวรมุนี (ป.อ. ปยุตโต), **ปรัชญาการศึกษาไทย ฉบับแก้ไขรวบรวมใหม่**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๒๘), หน้า ๔๘.

พุทธทาสภิกขุ อธิบายว่า คำว่า “ศึกษา” ในภาษาไทยอาจจะแคบไปกว่าภาษาบาลีว่า สิกขา ในภาษาสันสกฤตเรียกว่า ศึกษา คำ ๓ คำนี้ แม้จะแตกต่างกันโดยชื่อหรือโดยพยัญชนะแต่ก็เป็นคำ คำเดียวกัน สิกขา ในภาษาบาลี หมายถึง การประพฤติปฏิบัติ การทำเพื่อให้ดับทุกข์โดยสิ้นเชิง รวมถึง ความรู้ด้วย เพราะฉะนั้นความรู้กับการปฏิบัติต้องไปด้วยกันไม่แยกกัน^๕

ประเวศ ะสี นักการศึกษาไทยให้ความหมายว่า การเรียนรู้ หลักปฏิบัติทางพระพุทธศาสนานั้น เรียกว่า สิกขา หรือ ศึกษา วิถีชีวิต คือ การศึกษา วิถีชีวิตที่ดีประกอบด้วยระบบการอยู่ร่วมกันที่ดี คือ ศิล หมายถึง การอยู่ร่วมกันด้วยความปกติ ระบบการอยู่ร่วมกันของชีวิตควรจะต้องประกอบด้วย การพัฒนาจิตและพัฒนาปัญญาให้ยิ่งๆ ขึ้นไปด้วย ทำให้ระบบการอยู่ร่วมกันดียิ่งๆ ขึ้น ศิลสิกขา จิตตสิกขา และปัญญาสิกขา ที่เรียกว่าการศึกษาทั้ง ๓ หรือไตรสิกขานั้น เพราะเป็นวิถีชีวิตทั้งหมด วิถีชีวิตทั้งหมด คือ การศึกษา การศึกษาจึงไม่เป็นการเรียนวิชา^๖

สุนน อมรวิวัฒน์ กล่าวว่า “การเรียนรู้เป็นกระบวนการของผู้เรียนที่ประกอบด้วยองค์ความรู้ คือ ปรัชญา ปฏิบัติและปฏิเวธ ที่นำไปสู่ความเจริญงอกงามของสติปัญญา”^๖

จากความหมายดังกล่าวข้างต้น คำว่า เรียนรู้ เรียน สิกขา ศึกษา และพัฒนา จึงเป็นคำที่ใช้แทน กันได้ โดยที่พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญกับ สิกขา แปลว่า ธรรมชาติอันบุคคลพึงศึกษา ปฏิปทา อันบุคคลพึงศึกษา การพัฒนา การฝึก ฝึกปรือ ฝึกอบรม และปฏิปทาอันบุคคลพึงศึกษานี้ ตามแนวคิด ของพระพุทธศาสนามุ่งเน้นไปที่ข้อประพฤติปฏิบัติ ๓ อย่าง คือ อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และอธิปัญญา สิกขา^๗ หรือเรียกว่า ไตรสิกขา

สาระสำคัญของไตรสิกขาก็คือ การฝึกฝนอบรมตนเพื่อความถึงพร้อมแห่งธรรมที่เป็นกุศล เพื่อการ ดำรงอยู่ด้วยดีหรือความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมไม่ว่าจะเป็นวัตถุหรือสังคัม ด้วยกาย วาจา ใจ (อธิศีลสิกขา)

^๕ พุทธทาสภิกขุ, การศึกษาคืออะไร, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมบุชา, ม.ป.ป.), หน้า ๑๙๙-๑๒๐.

^๖ ประเวศ ะสี, ศ., นายแพทย์, “พุทธธรรมกับอุดมการณ์สำหรับศตวรรษที่ ๒๑”, ใน พุทธธรรมกับอุดมการณ์ สำหรับศตวรรษที่ ๒๑ : ปาฐกถาครบรอบ ๖๐ ปี พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๔๒) หน้า ๑๑๕-๑๑๖.

^๖ สุนน อมรวิวัฒน์, ศ., “แนวคิดเกี่ยวกับการบูรณาการการศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม”, ใน วิถีการเรียนรู้ ของคนไทย : ประมวลสาระจากการประชุมและรวมข้อเขียนจากนักคิด, รวบรวมและจัดพิมพ์โดยสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, (กรุงเทพมหานคร : โครงการวิถีการเรียนรู้ของคนไทย, ๒๕๔๖) : ๕๘.

^๗ วจ.ตัก. (ไทย) ๒๐/๘๒/๓๐๘-๓๐๙, ๘๕/๓๑๐-๓๑๑.

การฝึกฝนคุณภาพจิตใจให้เกิดความตั้งมั่น แน่วแน่ ไม่ฟุ้งซ่าน รวมถึงการฝึกฝนจิตให้มีคุณธรรม ส่งเสริมต่อการดำรงชีวิตที่ดีงามและสามารถที่จะก้าวสู่การฝึกฝนอบรมด้านปัญญาต่อไป (อภิจิตตสิกขา) และการฝึกฝนปัญญาให้รู้เท่าทันระบบความสัมพันธ์ของสิ่งทั้งปวงตามธรรมชาติ (อภิปญญาสิกขา) ซึ่งหมายถึงอายตนะภายในกับอายตนะภายนอก ที่มีความสัมพันธ์ ดังนี้ ๑) จักขุ (ตา) กับรูป (รูป) ๒) โสตะ (หู) กับ สัททะ (เสียง) ๓) ฆานะ (จมูก) กับ คันธะ (กลิ่น) ๔) ชิวหา (ลิ้น) กับ รส (รส) ๕) กาย (กาย) กับ โภภุญัพพะ (สิ่งที่ถูกต้องกาย) ๖) มโน (ใจ) กับธรรมารมณ (สิ่งที่ใจนึกคิด)^๘

เกี่ยวกับเรื่องนี้สามารถพิจารณาได้ว่า พระพุทธศาสนามีจุดหมายของการเรียนรู้สูงสุดที่ปัญญากล่าวคือ ปัญญาที่รู้เท่าทันสิ่งทั้งปวงตามธรรมชาติ ฉะนั้น มนุษย์จึงต้องเรียนรู้ที่จะฝึกฝนควบคุมระมัดระวังตนให้รู้เท่าทันเมื่อตาเห็นรูป จมูกได้กลิ่น หูได้ยินเสียง ลิ้นลิ้มรส กายสัมผัส ใจรับรู้อารมณ์ให้เกิดประโยชน์แก่ตนเองภายในขอบเขตของสิ่งที่ได้เรียนรู้ทุกๆ สามารถที่จะดำเนินชีวิตให้ถูกต้องดีงาม แก้ปัญหาในชีวิตและดับทุกข์ได้ ดังที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ว่า

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลเมื่อยังไม่รู้อย่าง ไม่กำหนดรู้ ไม่คลายกำหนด ไม่ละจักขุ เป็นผู้ไม่ควรเพื่อความสิ้นทุกข์...โสตะ ฯลฯ ฆานะ ฯลฯ ชิวหา ฯลฯ กาย ฯลฯ บุคคลเมื่อยังไม่รู้อย่าง ไม่กำหนดรู้ ไม่คลายกำหนด ไม่ละมโน เป็นผู้ไม่ควรเพื่อความสิ้นทุกข์

ภิกษุทั้งหลาย ส่วนบุคคลเมื่อรู้อย่าง กำหนดรู้ คลายกำหนด ละจักขุได้ เป็นผู้ควรเพื่อความสิ้นทุกข์ ฯลฯ ชิวหา ฯลฯ กาย ฯลฯ บุคคลเมื่อรู้อย่าง กำหนดรู้ คลายกำหนด ละมโนได้ เป็นผู้ควรเพื่อความสิ้นทุกข์^๙

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลเมื่อยังไม่รู้อย่าง ไม่กำหนดรู้ ไม่คลายกำหนด ไม่ละรูป เป็นผู้ไม่ควรเพื่อความสิ้นทุกข์...สัททะ ฯลฯ คันธะ...รส...โภภุญัพพะ... ฯลฯ บุคคลเมื่อยังไม่รู้อย่าง ไม่กำหนดรู้ ไม่คลายกำหนด ไม่ละธรรมารมณ เป็นผู้ไม่ควรเพื่อความสิ้นทุกข์ ภิกษุทั้งหลาย ส่วนบุคคลเมื่อรู้อย่าง กำหนดรู้ คลายกำหนด ละรูปได้ เป็นผู้ควรเพื่อความสิ้นทุกข์...สัททะ ฯลฯ คันธะ...รส...โภภุญัพพะ... ฯลฯ บุคคลเมื่อรู้อย่าง กำหนดรู้ คลายกำหนด ละธรรมารมณได้ เป็นผู้ควรเพื่อความสิ้นทุกข์^{๑๐}

^๘ ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๓/๒๒.

^๙ ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๑๑๑/๑๒๕.

^{๑๐} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๑๑๒/๑๒๕.

เพราะฉะนั้น การเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนาจึงหมายถึง กระบวนการฝึกฝนพัฒนาตนด้วยอายตนะภายในตัวมนุษย์หรืออินทรีย์ ๖ ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ สัมพันธ์กับอายตนะภายนอกหรืออารมณ์ ๖ ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ (สิ่งที่ถูกต้องกาย) ธรรมารมณ์ (อารมณ์ ที่เกิดกับใจ) พร้อมกับการประพฤติปฏิบัติตามกระบวนการของไตรสิกขา ได้แก่ อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขาและ อธิปัญญาสิกขา ซึ่งเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่ทำให้มนุษย์เกิดการเปลี่ยนแปลงไปสู่ความเจริญงอกงามของชีวิตและเป็นวิถีชีวิตทั้งหมดของมนุษย์

๒. ความสำคัญของกระบวนการเรียนรู้

นักการศึกษาชาวตะวันตกส่วนใหญ่มองกระบวนการเรียนรู้ไปที่การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมอันเป็นผลมาจากประสบการณ์และการฝึกของมนุษย์ เขาจึงให้ความสำคัญกับกระบวนการเรียนรู้ไปที่การปรับเปลี่ยนพฤติกรรมใน ๓ ด้าน ได้แก่ พฤติกรรมด้านพุทธิพิสัย (Cognitive Domain) เจตพิสัย (Affective Domain) และทักษะพิสัย (Psychomotor Domain) ตามทัศนะของ บลูม และคณะ (Bloom and Others) มีเนื้อความพอสรุปได้ ดังนี้

๑) **ด้านพุทธิพิสัย (Cognitive Domain)** คือ ผลของการเรียนรู้ที่เป็นความสามารถทางสมอง ครอบคลุมพฤติกรรมประเภท ความจำ ความเข้าใจ การนำไปใช้ การวิเคราะห์ การสังเคราะห์และประเมินผล

๒) **ด้านเจตพิสัย (Affective Domain)** คือ ผลของการเรียนรู้ที่เปลี่ยนแปลงด้านความรู้สึก ครอบคลุมพฤติกรรมประเภท ความรู้สึก ความสนใจ ทศนคติ การประเมินค่าและค่านิยม

๓) **ด้านทักษะพิสัย (Psychomotor Domain)** คือ ผลของการเรียนรู้ที่เป็นความสามารถด้านการปฏิบัติ ครอบคลุมพฤติกรรมประเภทการเคลื่อนไหว การกระทำ การปฏิบัติงาน การมีทักษะและความชำนาญ

นอกจากนี้ยังมีทัศนะของนักการศึกษาชาวตะวันตกอีก ๒ คน คือ ดอลลาร์ด และมิลเลอร์ (Dallard and Miller) ได้ให้ความสำคัญของกระบวนการเรียนรู้โดยเสนอเป็นหลักการไว้ว่า การเรียนรู้ควรมีองค์ประกอบสำคัญ ๔ ประการ ได้แก่

๑) **แรงขับ (Drive)** เป็นความต้องการที่เกิดขึ้นภายในตัวบุคคล เป็นความพร้อมที่จะเรียนรู้ของบุคคลทั้งสมอง ระบบประสาทสัมผัสและกล้ามเนื้อ แรงขับและความพร้อมเหล่านี้จะก่อให้เกิดปฏิกิริยา หรือพฤติกรรมที่จะชักนำไปสู่การเรียนรู้ต่อไป

๒) สิ่งเร้า (Stimulus) เป็นสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นในสถานการณ์ต่างๆ ซึ่งเป็นตัวการที่ทำให้บุคคลมีปฏิกิริยา หรือพฤติกรรมตอบสนองออกมา ในสภาพการเรียนการสอน สิ่งเร้าจะหมายถึง ครู กิจกรรมการสอน และอุปกรณ์การสอนต่างๆ ที่ครูนำมาใช้

๓) การตอบสนอง (Response) เป็นปฏิกิริยา หรือพฤติกรรมต่างๆ ที่แสดงออกมาเมื่อบุคคลได้รับการกระตุ้นจากสิ่งเร้า ทั้งส่วนที่สังเกตเห็นได้และส่วนที่ไม่สามารถสังเกตเห็นได้ เช่น การเคลื่อนไหว ท่าทาง คำพูด การคิด การรับรู้ ความสนใจ และความรู้สึก เป็นต้น

๔) การเสริมแรง (Reinforcement) เป็นการให้สิ่งที่มีอิทธิพลต่อบุคคลอันมีผลในการเพิ่มพลังให้เกิดการเชื่อมโยง ระหว่างสิ่งเร้ากับการตอบสนองเพิ่มขึ้น การเสริมแรงมีทั้งทางบวกและทางลบ ซึ่งมีผลต่อการเรียนรู้ของบุคคลเป็นอันมาก

ในพระพุทธศาสนาได้ให้ความสำคัญต่อกระบวนการเรียนรู้ โดยมุ่งไปที่จุดหมายสูงสุดของการเรียนรู้ คือ การพัฒนาปัญญาขั้นสูง กล่าวคือ ปัญญาที่รู้เท่าทันสิ่งทั้งปวงตามธรรมชาติ ฉะนั้น มนุษย์จึงต้องเรียนรู้ที่จะฝึกฝนควบคุมระมัดระวังตนให้รู้เท่าทันเมื่อตาเห็นรูป จมูกได้กลิ่น หูได้ยินเสียง ลิ้นลิ้มรส กายสัมผัส ใจรับรู้อารมณ์ ให้เกิดประโยชน์แก่ตนเองภายในขอบเขตของสิ่งที่ได้เรียนรู้ต่างๆ สามารถที่จะดำเนินชีวิตให้ถูกต้อง ดีงาม แก้ปัญหาในชีวิตและดับทุกข์ได้ ตามหลักไตรสิกขา และทำให้การเรียนรู้เป็นการศึกษาเพื่อชีวิต มีลำดับชั้นความสำคัญของการกระบวนการเรียนที่เรียกว่า อนุพุทธศึกษา ดังนี้

- ๑) มีศรัทธาแล้วเข้าไปหาอาจารย์
- ๒) ศึกษาคำสอนของท่าน
- ๓) จดจำเรื่องที่ศึกษา
- ๔) พิจารณาความหมายของคำที่จดจำมานั้น
- ๕) เกิดความเข้าใจเพราะเห็นความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันเป็นระบบ
- ๖) เกิดฉันทะคือความพอใจ การศึกษาต้องสร้างฉันทะนี้ให้ได้
- ๗) อุตสาหะคือรับไปปฏิบัติ

ลำดับชั้นความสำคัญทั้ง ๗ นี้ สามารถสรุปให้เหลือเพียง ๓ ชั้นใหญ่ๆ คือ

- ๑) การรับฟังและจดจำข้อมูลที่ได้จากผู้อื่น
- ๒) การมีปฏิกิริยาต่อข้อมูลนั้น นั่นคือคิดพิจารณาอย่างถี่ถ้วน และ
- ๓) การเกิดเจตคติต่อเรื่องนั้นว่าดีหรือเลว ถ้าเป็นว่าดีก็มีฉันทะคือพอใจที่จะทำตามแล้ว

อุตสาหะพยายามจนเกิดทักษะ

เพราะฉะนั้น ความสำคัญของกระบวนการเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนาก็คือ การเรียนรู้ที่สามารถนำไปสู่การคิด คือ มีนุสติคิดทบทวนตรวจสอบได้ว่า เราจะทำหรือไม่ทำอะไรในอนาคต สามารถบอกตัวเองได้ว่า เราจะทำอะไรถ้าเราไปเจอสถานการณ์อย่างนั้นอีก เมื่อรับข้อมูลเข้ามาแล้ว จิตจะกระทำตอบ คือ มีปฏิกิริยาต่อเรื่องนั้นแล้วคิดย้อนกลับมาหาตัวเราอีกทีหนึ่ง หากใช้เพียง “สุตมยปัญญา” คือ การรับรู้ข้อมูลอย่างเดียวยังไม่เพียงพอ กระบวนการเรียนรู้ที่สำคัญควรประกอบพร้อมด้วย “จินตามยปัญญา” คือ การคิดย่อยข้อมูลนั้นกำกับอยู่ด้วยเสมอ

๓. ทักษะกระบวนการและประเภทของการเรียนรู้ตามแนวพุทธ

การเรียนรู้จัดเป็นทักษะกระบวนการที่สำคัญของชีวิต ตราบใดที่ยังดำรงชีวิตอยู่ก็ต้องมีการเรียนรู้ที่จะปรับตัวให้เข้ากับสิ่งแวดล้อม เพราะบุคคลจะมีชีวิตความเป็นอยู่อย่างไร จะมีพฤติกรรมอย่างไร นั้นขึ้นอยู่กับกระบวนการเรียนรู้ การเรียนรู้จะเกิดขึ้นได้ต้องอาศัยการรับรู้ซึ่งเกี่ยวข้องกับร่างกายและจิตใจ ด้วยเหตุนี้ พระพุทธศาสนาจึงให้ความสำคัญกับการเรียนรู้ของมนุษย์ โดยมีแนวคิดว่า มนุษย์ประกอบขึ้นด้วยรูปขันธ์ (ร่างกาย) ได้แก่ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม และธาตุไฟ หรือธาตุ ๔ และนามขันธ์ (จิตใจ) ได้แก่ เวทนา (ความรู้สึกรู้สึก) สัญญา (ความจำ) สังขาร (การคิด) และวิญญาณ (จิตใจ)^{๑๑} ทั้งรูปขันธ์ (ร่างกาย) และนามขันธ์ (จิตใจ) ประกอบเข้าเป็นชีวิตและอิงอาศัยซึ่งกันและกัน ร่างกายต้องอาศัยจิตใจจึงจะแสดงพฤติกรรมต่างๆ ได้ และจิตใจต้องอาศัยร่างกายคอยรับรู้อารมณ์ภายนอก หรือกล่าวได้ว่ามนุษย์เป็นผู้รับรู้อารมณ์โลก ส่วนโลกเป็นสิ่งที่ถูกรู้ ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า

“จักขุ รูป จักขุวิญญาณ ธรรมที่พึงรู้แจ้งทางจักขุวิญญาณมีอยู่ในที่ใด โลกหรือการบัญญัติว่าโลกก็มีอยู่ในที่นั้น ฯลฯ ชิวหา ฯลฯ มโน ธรรมารมณฺณ มโนวิญญาณ ธรรมที่พึงรู้แจ้งทางมโนวิญญาณมีอยู่ในที่ใด โลกหรือการบัญญัติว่าโลกก็มีอยู่ในที่นั้น ส่วนจักขุ รูป จักขุวิญญาณ ธรรมที่พึงรู้แจ้งทางจักขุวิญญาณไม่มีในที่ใด โลกหรือการบัญญัติว่าโลกก็ไม่มีในที่นั้น ฯลฯ ชิวหา ฯลฯ มโน ธรรมารมณฺณ มโนวิญญาณ ธรรมที่พึงรู้แจ้งทางมโนวิญญาณไม่มีในที่ใด โลกหรือการบัญญัติว่าโลกก็ไม่มีในที่นั้น”^{๑๒}

จากพระพุทธพจน์นี้ คำว่าโลกตามแนวคิดของพระพุทธศาสนาก็คือ आयตนะภายในหรืออินทรีย์ ๖ ได้แก่ จักขุ (ตา) โสต (หู) ฆานะ (จมูก) ชิวหา (ลิ้น) กาย (กาย) และมโน (ใจ) กับอายตนะภายนอก

^{๑๑} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๒๘/๒๒๐.

^{๑๒} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๖๘/๕๘.

หรืออารมณ์ ๖ ได้แก่ รูป (รูป) สัทตะ (เสียง) คันธะ (กลิ่น) รส (รส) โผฏฐัพพะ (สิ่งที่ต้องกาย) ธรรมารมณ์ (อารมณ์ที่เกิดกับใจ) เมื่ออายตนะภายในกระทบกับอายตนะภายนอกจะเกิดเป็นความรู้เฉพาะด้านของแต่ละอายตนะขึ้น หรือเรียกว่า วิญญาณ แปลว่า ความรู้ที่เกิดขึ้นเมื่ออายตนะภายในกับอายตนะภายนอกกระทบกัน เช่น ตากระทบวัตถุสิ่งหนึ่งเกิดการเห็นขึ้น เรียกว่า เกิดวิญญาณทางตา^{๑๓}

ดังนั้น การรับรู้จะเกิดขึ้นได้จะต้องมีองค์ประกอบทั้ง ๓ อย่าง คือ ๑) อายตนะภายใน คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ๒) อายตนะภายนอก คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ (สิ่งที่ถูกต้องกาย) ธรรมารมณ์ (อารมณ์ที่เกิดกับใจ) ๓) วิญญาณ คือ ความรู้สึกที่เกิดขึ้นเมื่ออายตนะภายในกับอายตนะภายนอกกระทบกัน^{๑๔}

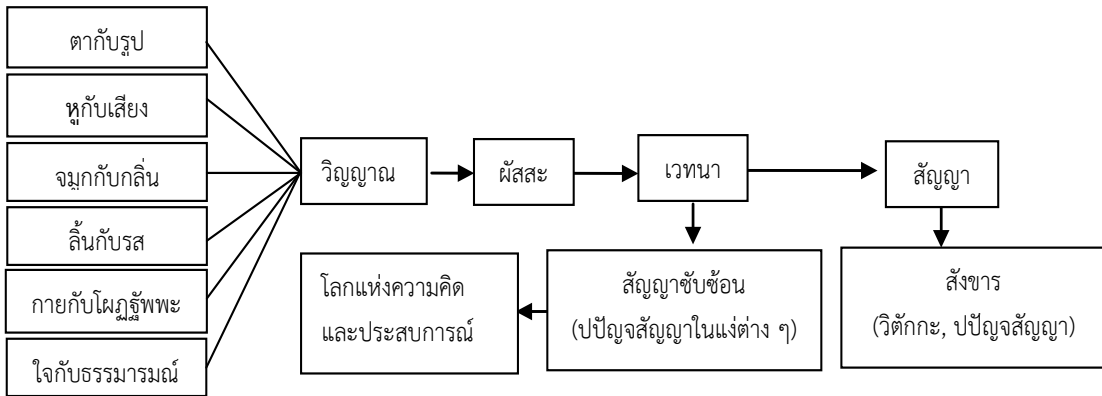
องค์ประกอบทั้งสามเมื่อประจวบกันเข้าพร้อมกันจึงเกิดเป็นผัสสะ แปลงว่า การกระทบ ซึ่งเป็นขั้นตอนสำคัญหรือจุดเริ่มต้นของการรับรู้และการเรียนรู้ ถ้าไม่มีผัสสะการรับรู้และการเรียนรู้จะเกิดขึ้นไม่ได้ หมายความว่า เมื่อผัสสะเกิดขึ้น กระบวนการก็ดำเนินต่อไป คือ จากผัสสะนำไปสู่เวทนา เวทนา หมายถึงความรู้สึกที่มีต่ออารมณ์ที่รับรู้ได้ ได้แก่ ความรู้สึกสุขสบาย (สุขเวทนา) ความรู้สึกไม่สบาย (ทุกขเวทนา) หรือความรู้สึกไม่ทุกข์ไม่สุข (อทุกขมสุขเวทนา)^{๑๕} กล่าวคือ ถ้าสุขสบายหรือชอบใจก็ตื่นนอนปรารภณา (ตื่นหา) ถ้าไม่สบายหรือไม่ชอบใจก็อยากให้พ้นจากสภาพนั้นๆ (วิภาตตนา) ซึ่งความสุขสบายหรือความไม่สุขสบายจากเหตุการณ์ต่างๆ อันเป็นประสบการณ์แต่ละอย่างที่ผ่านมาจิตใจจะจำไว้ (สัญญา) ตัวอย่างเช่น

เมื่อเด็กเห็นเตารีดที่กำลังร้อนอยู่ ครั้งแรกที่ยังไม่รู้ว่าเป็นอะไร เมื่อเอามือไปจับ (ผัสสะ) เกิดการรับรู้เป็นทุกขเวทนาขึ้นคือรู้สึกทุกข์เพราะความร้อน แล้วจิตเอาไปจำไว้ว่าถ้าจับเตารีดจะมีความทุกข์ เมื่อเด็กเห็นเตารีดอีกก็ไม่จับเพราะรู้ว่าร้อน การรู้นี้มาจากความจำ และการที่เอามือไปจับหรือไม่จับนั้นต้องผ่านความคิดและเจตจำนงหรือความตั้งใจ เจตจำนงนี้ขึ้นอยู่กับเวทนาและสัญญา กล่าวคือ ก่อนที่จะรู้ว่าเตารีดร้อนเด็กต้องการจับ หลังจากรู้ว่าเตารีดร้อนและเมื่อเห็นอีกก็จำได้ จึงไม่ต้องการจับ การต้องการหรือไม่ต้องการนั้นเกิดจากการคิดปรุงแต่ง (สังขาร) ซึ่งสามารถแสดงให้เห็นเป็นแผนภาพกระบวนการของการรับรู้ได้ ดังนี้

^{๑๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, หน้า ๓๕-๓๖.

^{๑๔} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๐๔/๒๐๓.

^{๑๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๖, ๓๕๓/๓๗๓, ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๗๐/๓๐๓, อ.น.ก. (ไทย) ๒๒/๖๓/๕๓๔.

แผนภาพ แสดงกระบวนการของการรับรู้ในพระพุทธศาสนา

จากแผนภาพเมื่ออายตนะภายในกระทบกับอายตนะภายนอก ตากับรูป เป็นต้น จนถึงเวทนา จะเป็นการรับรู้บริสุทธิ์ตามธรรมชาติหรือกระบวนการรับรู้แบบวิวิธภูมิ^{๑๖} เวทนาเป็นเพียงองค์ประกอบที่ทำให้การรับรู้ถูกต้องสมบูรณ์ จึงเป็นส่วนประกอบที่สำคัญ อย่างหนึ่ง โดยทำหน้าที่เป็นเครื่องชี้บอกให้รู้ว่าอะไรเป็นอันตรายแก่ชีวิต ควรหลีกเลี่ยง หรือสิ่งใดที่เกื้อหนุนแก่ชีวิต ควรนำมาใช้ประโยชน์ เวทนาจึงช่วยให้กระบวนการเรียนรู้ดำเนินต่อไป สามารถสร้างความรู้ความเข้าใจที่ครบถ้วนสมบูรณ์ แต่ถ้ากล่าวตามหลักการของกระบวนการรับรู้บริสุทธิ์ การรับรู้เกิดขึ้นจากอายตนะแล้วเสร็จสิ้นที่ผัสสะ กล่าวคือ มีแต่องค์ธรรมที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ ยังไม่มีการคิดพิจารณาวิเคราะห์ตัดสินใดๆ ยังไม่มีสัตว์ บุคคล ตัวตน เข้ามาเกี่ยวข้อง จากเวทนา สัญญา สังขาร เป็นกระบวนการรับรู้แบบเสพเสวยโลกหรือกระบวนการรับรู้แบบสังสารวัฏฏ์ กล่าวคือ มีความรู้สึกต่อสิ่งที่ตนรับรู้เป็นความรู้สึกชอบ ไม่ชอบ (เวทนา) และมีการจำได้ว่าสิ่งนั้นคืออะไร (สัญญา) เมื่อเกิดการจำได้ก็มีการคิดปรุงแต่งสร้างสรรค์ให้เป็นไปตามที่ตนต้องการปรารถนา (สังขาร) ด้วยแรงผลักดันของตัณหา มานะ ทิฎฐิ ทำให้มองไม่เห็นสิ่งทั้งปวงตามความเป็นจริง ติดอยู่ในทุกข์และไม่สามารถข้ามพ้นความทุกข์ไปได้

ดังนั้น มนุษย์คิดอย่างไรและแสดงพฤติกรรมออกมาอย่างไร การรับรู้ของมนุษย์จะดำเนินไปตามความเป็นจริงหรือคลาดเคลื่อนไปจากความเป็นจริงขึ้นอยู่กับเวทนา เช่นเดียวกันอายตนะย่อมมีความสำคัญเพราะเป็นแหล่งที่ทำให้เวทนาเกิดขึ้น จากกระบวนการรับรู้ดังกล่าวอายตนะจึงเป็นกระบวนการที่ทำหน้าที่ ๒ ประการ คือ

^{๑๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๓๘.

๑) เป็นช่องทางรับรู้โลก กล่าวคือ เป็นเครื่องมือสื่อสารทำให้มนุษย์ได้รับข้อมูลแห่งความรู้ ซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นที่ช่วยให้มนุษย์สามารถเกี่ยวข้องกับโลกได้อย่างถูกต้อง ทำให้ชีวิตดำรงอยู่และเป็นไปด้วยดี

๒) เป็นช่องทางเสพเสวยโลก หรือเป็นช่องทางที่มนุษย์รับอารมณ์ต่างๆ กล่าวคือ มีความรู้สึกต่อสิ่งที่ตนรับรู้ ด้วยการดู การฟัง การดม การลิ้มรส การสัมผัสสิ่งต่างๆ ความสนุกสนานรื่นเริง ความเสียใจ ความหดหู่ท้อแท้ใจ ฯลฯ ตลอดจนจินตนาการต่างๆ^{๑๗}

จึงสรุปกระบวนการเรียนรู้จะเกิดขึ้นได้ต้องมีการรับรู้ ซึ่งการรับรู้เกิดจากองค์ประกอบ คือ อายตนะภายในกระทบกับอายตนะภายนอก เกิดเป็นวิญญานหรือเกิดเป็นความรู้แจ้งอารมณ์ในแต่ละอายตนะ เมื่อองค์ประกอบดังกล่าวประจวบเข้าพร้อมกันจะเกิดเป็นผัสสะหรือการรับรู้ ผัสสะจึงเป็นจุดเริ่มต้นของการเรียนรู้ในพระพุทธศาสนา เมื่อเกิดผัสสะแล้วเวทนาจะเกิดขึ้นตามมา ถ้าจิตไม่มีกิเลสจะเป็นการรับรู้โลกตามธรรมชาติ คือ การรับรู้สิ่งทั้งหลายที่ปรากฏกับจิตตรงตามความเป็นจริง แต่ถ้าจิตประกอบด้วย ตัณหา มานะ ทิฏฐิ สัญญาจะปรุงแต่งให้เป็นบุคคล ตัวตน เราเขา สัญญาในขั้นนี้จะเป็นปัญจสัญญา เป็นสัญญาที่เนื่องจากสังขารซึ่งปรุงแต่งภาพอารมณ์ให้ออกในแง่มุมต่างๆ มากมาย ทั้งที่เป็นกุศลและอกุศลตามโลกแห่งประสบการณ์ของแต่ละบุคคล ทำให้ไม่สามารถมองเห็นสิ่งทั้งหลายตรงตามความเป็นจริงก่อให้เกิดปัญหามากมายในชีวิต เป็นช่องทางการรับรู้แบบเสพเสวยโลก

ประเภทของการเรียนรู้ จากทักษะกระบวนการของการเรียนรู้ข้างต้น เมื่อมนุษย์เกิดการรับรู้ จะเกิดการเรียนรู้หรือเกิดเป็นความรู้ขึ้น และเมื่อกล่าวถึงการจัดประเภทของความรู้ในพระพุทธศาสนา พบว่ามีการแบ่งประเภทของความรู้ออกไปต่างๆ กันมากมายตามเหตุและผลแห่งธรรมนั้น เพื่อให้ครอบคลุมหลักธรรมในพระพุทธศาสนามากที่สุด ในที่นี้จึงแบ่งประเภทของความรู้ตามพัฒนาการทางปัญญาภายในขอบเขตของการรับรู้และการเรียนรู้ ดังนี้

๑) ความรู้ระดับวิญญานหรือการรับรู้ (consciousness) คือ ความรู้ที่เกิดขึ้นเมื่ออายตนะภายในของมนุษย์อันได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ กระทบอารมณ์หรืออายตนะภายนอก ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ เช่น ตาเห็นรูป หูฟังเสียง จมูกดมกลิ่น ลิ้นได้รับรส การสัมผัสถูกต้องกับกายหรือ วัตถุ และใจได้รับอารมณ์ เกิดเป็นความรู้ขึ้น เรียกว่า วิญญาน หมายถึง ความรู้แจ้งอารมณ์ เช่น จักขุวิญญาน คือ การรู้แจ้งทางตา ความรู้ระดับวิญญานมีลักษณะง่ายๆ ไม่ซับซ้อน เพียงแต่ตา

^{๑๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, หน้า ๓๓๘-๓๓๙.

เห็นรูปก็รู้ว่า เป็นรูป ยังไม่รู้ถึงรายละเอียดและความหมายใดๆ ของรูปนั้นๆ กล่าวคือ รู้เพียงว่าเป็นรูป แต่ไม่รู้ว่า เป็นรูป ของใคร รูปอะไร หรือแม้หูได้ฟังเสียงก็เช่นเดียวกัน เรา รู้ว่าเป็นเพียงเสียงแต่ไม่รู้ซัดว่า เป็นเสียงของใครหรือเสียงอะไร เป็นต้น

๒) ความรู้ระดับสัญญา (perception) หมายถึง ความรู้ที่เกิดสืบเนื่องมาจากความรู้ระดับ วิญญาณ กล่าวคือ การรู้ถึงคุณลักษณะต่างๆ ของอารมณ์หรือสิ่งเร้านั้นๆ เช่น เมื่อตาเห็นรูปและเกิด เห็นว่าเป็นรูปแล้ว จะเกิดความรู้เกี่ยวกับคุณลักษณะและรายละเอียด ของรูปว่าเป็นรูปอะไร รูปใคร ความรู้ดังกล่าวนี้เรียกว่า ความกำหนดได้หมายรู้ รวมทั้งความรู้ที่เกิดจากการกำหนดหมาย หรือหมายรู้ แล้วเก็บบันทึกรวบรวมไว้เป็นวัตถุดิบของความคิดต่อ ๆ ไป ทำให้มีการรู้จัก จำได้ รู้ เข้าใจ และคิดได้ ยิ่งๆ ขึ้นไป โดยอาศัยการเทียบเคียงระหว่างประสบการณ์เดิมหรือความรู้เก่ากับความรู้อื่นๆ ซึ่งเป็น ความรู้ที่เกิด สืบเนื่องมาจากความรู้ระดับวิญญาณ กล่าวคือ เป็นการรู้ถึงคุณลักษณะต่างๆ ของอารมณ์ หรือ สิ่งเร้านั้นๆ ความรู้ระดับสัญญานี้แบ่งได้เป็น ๖ ชนิดตามทางแห่งการรับรู้ คือ รูปสัญญา (สัญญา เกี่ยวกับรูป) สัทสัญญา (สัญญาเกี่ยวกับเสียง) คันธสัญญา (สัญญาเกี่ยวกับกลิ่น) รสสัญญา (สัญญา เกี่ยวกับรส) โผฏฐัพพสัญญา (สัญญาเกี่ยวกับสิ่งที่ต้องกาย) ธรรมสัญญา (สัญญาเกี่ยวกับเรื่องในใจหรือ สิ่งที่เราเห็นและนึกคิด) เช่น เมื่อเราเห็นผู้หญิงคนหนึ่งเพื่อนแนะนำให้รู้จักว่าชื่อกัลยา ภาพผู้หญิงชื่อกัลยา และเสียงของเพื่อนว่ากัลยาจะไปเก็บไว้ที่จิตของเรา หลายวันจากนั้นเราได้พบเห็นผู้หญิงที่ชื่ออีกกัลยา อีกก็จำหน้าและชื่อเขาได้ด้วย ความจำได้นี้เรียกว่า สัญญา หรือขณะที่ชะนีร้อง เสียงของชะนีก็จะไป เก็บอยู่ในจิตของเรา เมื่อเพื่อนขอให้ทำเสียงชะนีร้องให้ฟัง เราก็สามารถทำเสียงของชะนีได้ แสดงให้เห็นว่าเราสามารถถ่ายทอดเสียงที่เก็บอยู่ในจิตออกมาเป็นเสียงได้ สิ่งทีเก็บอยู่ในจิตของเราไม่ว่าจะเป็น ภาพต่างๆ กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ต่างๆ ก็เช่นเดียวกัน

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) แบ่งสัญญาตามสภาพที่ปรุงแต่งว่ามี ๒ ระดับ ได้แก่

ก. สัญญาขั้นต้น ได้แก่ ความหมายรู้ลักษณะอาการตามสภาวะของสิ่งนั้นๆ โดยตรง เช่น หมายรู้ว่า สีเขียว ขาว ดำ แดง แข็ง อ่อน รสเปรี้ยว หวาน รูปปร่างกลม แบน ยาว สั้น ฯลฯ

ข. สัญญาซ้อนเสริม ได้แก่ ความหมายรู้ไปตามความคิดปรุงแต่ง หรือตามความรู้ความเข้าใจ ในระดับต่างๆ เช่น หมายรู้ว่าสวย น่าเกลียด น่าชัง ว่าไม่เที่ยง ว่าไม่ใช่ตัวตน ฯลฯ สัญญาซ้อนเสริมนี้ แบ่งได้เป็น ๒ ชนิด คือ

(๑) ปัญญาสัญญา แปลว่า สัญญาที่เกิดจากความคิดปรุงแต่งที่เป็นอกุศล คือ สัญญาที่ ประกอบด้วยกิเลสเครื่องเนิ่นช้า คือ ตัณหา มานะ ทิฏฐิ ก่อให้เกิดโลภะ โทสะ โมหะ ทำให้ความรู้

บิดเบือนไป เช่น หมายรู้ลักษณะอาการที่เราหวงแหนเป็นเจ้าของ หมายรู้ลักษณะอาการหลงในอำนาจของตน หมายรู้ลักษณะอาการในผู้อื่นที่ตนเห็นว่าด้อยกว่า ฯลฯ

(๒) วิชาภาคยัสัญญา แปลว่า สัญญาที่เกิดจากความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้อง คือ สัญญาที่ช่วยส่งเสริมการพัฒนาปัญญาให้เจริญงอกงามในแนวทางของกุศลธรรม เช่น หมายรู้ลักษณะอาการซึ่งแสดง ภาวะที่เป็นเหตุปัจจัย ภาวะที่ไม่เที่ยง ภาวะที่ไม่มีตัวตน ฯลฯ

๓) ความรู้ระดับทิฏฐิ (conception) หมายถึง ความเห็น ความเข้าใจโดยนัยเหตุผล ที่เกิดจากการพิจารณาเปรียบเทียบแล้วสรุปลงเป็นข้อสรุปอย่างใดอย่างหนึ่ง ได้แก่ ทรรศนะ แนวคิด หรือทฤษฎีต่างๆ ที่เป็นไปตามกระบวนการแห่งเหตุผลมากหรือน้อย หรือไม่ประกอบด้วยเหตุผล หรืออาจเป็นความรู้ที่เกิดจากภายนอก เช่น การเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น การลิ้มรส การสัมผัส ความรู้ในลักษณะนี้จึงมีลักษณะเป็นนามธรรมลึกซึ้งยิ่งกว่าความรู้ระดับวิญญาน และสัญญา เช่น เมื่อสารีบุตรปริพาชกได้ฟังธรรมที่พระอัสสชิแสดงว่า “ธรรมเหล่าใดเกิดแต่เหตุ พระตถาคตตรัสเหตุแห่งธรรมนั้น และความดับธรรมเหล่านั้น”^{๑๘} เป็นเหตุให้สารีบุตรปริพาชกพิจารณาธรรมที่พระอัสสชิแสดงและสังเคราะห์ลงเป็นความคิดรวบยอดว่า ธรรมนั้นเป็นทางที่ทำให้พ้นจากความทุกข์ การรู้จักทางที่ทำให้พ้นจากความทุกข์ของสารีบุตรปริพาชกจึงเป็นความรู้ระดับทิฏฐิและความเห็น

ความเห็นความเข้าใจที่ผิดไปจากความเป็นจริง เป็นไปเพื่อสร้างกิเลส เรียกว่า มิจฉาทิฏฐิ มี ๓ อย่าง คือ ๑) อภิริยาทิฏฐิ แปลว่า ความเห็นว่าไม่เป็นอันทำ เห็นว่าการกระทำไม่มีผล ๒) อเหตุกทิฏฐิ แปลว่า ความเห็นว่าไม่มีเหตุ เห็นว่าสิ่งทั้งหลายไม่มีเหตุปัจจัย ๓) นัตถิกทิฏฐิ แปลว่าความเห็นว่าไม่มี เห็นว่าไม่มีการกระทำหรือสภาวะที่จะกำหนดเอาเป็นหลักได้

ส่วนความรู้ที่ตรงกับความเป็นจริง เช่น เห็นว่าทำดีมีผลดี ทำชั่วได้ผลชั่ว มารดาเป็นผู้มีคุณ เรียกว่า สัมมาทิฏฐิ กล่าวถึงสัมมาทิฏฐิในกระบวนการเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนา หมายถึง ปัญญาอันเห็น ขอบในอริยสัจ ๔^{๑๙}

๔) ความรู้ระดับญาณ (insight) เป็นความรู้ที่พัฒนามาจากความรู้ระดับทิฏฐิ ซึ่งความรู้ระดับทิฏฐิเป็นความรู้ที่ยังคลุมเครือไม่แจ่มชัด แต่ความรู้ระดับญาณจะปรากฏแจ่มชัด ไม่ใช่รู้ส่วนใดส่วนหนึ่ง เป็นความรู้ที่สมบูรณ์ เป็นความหยั่งรู้ เป็นความรู้บริสุทธิ์ เป็นความรู้ตรงตามสภาวะ หรือกล่าวได้ว่า ญาณ คือ ความรู้บริสุทธิ์ที่สว่างแจ้งขึ้น มองเห็นตามสภาวะของสิ่งนั้นๆ

^{๑๘} วิ.ม. (ไทย) ๔/๖๑/๗๓.

^{๑๙} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๕.

ญาณมีหลายระดับ บางที่เป็นความรู้ที่ผิด เพราะมีความรู้สึกรัดตัวของตน บางที่เป็นความรู้ บางส่วนไม่สมบูรณ์ แต่ก็เป็ความรู้บริสุทธิ์ บางครั้งญาณเกิดขึ้นโดยอาศัยความคิดเหตุผล โดยไม่ขึ้นต่อเหตุผล แต่สัมพันธ์กับตัวสภาวะที่เป็นอยู่จริงในขณะนั้นหรือรู้อารมณ์ตามสภาวะ

ความรู้ระดับญาณเป็นความรู้ระดับสูงของมนุษย์ ความรู้ระดับญาณอาจเกิดขึ้นได้หลายวิธี เช่น บุคคลที่มีปัญญาเพียงแต่ได้ฟังคำบางคำหรือประโยคบางประโยค หรือเห็นเหตุการณ์ที่สะเทือนใจ บางอย่างก็อาจก่อให้เกิดญาณขึ้นมาได้ แต่สำหรับบุคคลทั่วไปปัญญาสามารถเกิดขึ้นได้โดยการกระทำจิตให้สงบเป็นสมาธิ

ความรู้ระดับญาณจึงเป็นความรู้กระจ่างชัดและลึกซึ้งที่สุด เป็นผลสำเร็จทางปัญญาสูงสุดของมนุษย์ เท่าที่มนุษย์จะพัฒนาไปให้ถึงได้ ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงจากปุถุชนหรือบุคคลธรรมดาทั่วไปสู่อริยบุคคล

ความรู้ระดับวิญาณ สัญญา ทิฏฐิ และญาณ จึงมีความสัมพันธ์กัน โดยสัญญาเป็นความรู้ที่สืบเนื่องมาจากวิญาณ ทำให้มีการรู้จัก จำได้ เกิดเป็นการกำหนดหมาย ทิฏฐิเกิดจากสัญญา^{๒๐} คือเมื่อกำหนดหมายสิ่งต่างๆ อย่งไรก็จะลงความเห็นสรุปเอาว่าเป็นอย่างนั้น ซึ่งสามารถนำมาใช้ให้สำเร็จประโยชน์ในกิจกรรมต่างๆ ของมนุษย์

ญาณจะเกิดขึ้นได้ต้องอาศัยสัญญา เช่น ชายคนหนึ่งมองเห็นคางคกถูกรถทับตาย เกิดวิปัสสนาญาณขึ้น มองเห็นความไม่เที่ยงแท้ยั่งยืนในสิ่งทั้งหลาย ญาณที่เกิดขึ้นนั้นอาศัยสัญญามากมายเป็นเหตุ เช่น สัญญาเกี่ยวกับความตาย ความสิ้นสุดเกี่ยวกับการดำรงอยู่ของ สิ่งทั้งหลาย ปัญญาที่ทำให้มองเห็นความ สัมพันธ์ระหว่างสัญญาเหล่านั้นทำให้เกิดญาณดังกล่าว

ญาณทำให้เกิดทิฏฐิได้ ดังตัวอย่าง เรื่องของภพพรหมที่มีญาณระลึกชาติได้ยาวนานไม่มีที่สิ้นสุด มองเห็นสัตว์ทั้งหลายเกิดดับนี้ไม่ถ้วน แต่ตนเองคงอยู่อย่างเดิมตลอดจึงเกิดทิฏฐิ หลงยึดว่าภวแห่งพรหมนั้นคงอยู่ตลอดไป ไม่เกิด ไม่แก่ ไม่ตาย ไม่เคลื่อนจากภพหนึ่งไปสู่ภพอื่น ไม่มีเหตุให้เกิด ไม่มีทุกข์ พรหมเป็นผู้สร้างและบันดาลสิ่งต่างๆ สภาวะแห่งพรหมนั้น คงอยู่ตลอดไป^{๒๑} จากตัวอย่างนี้ จะเห็นได้ว่าทิฏฐิระดับสูงมักเกิดจากการได้ญาณบางอย่าง ขึ้นก่อน

^{๒๐} ชุ.ม. (ไทย) ๒๙/๓๗/๑๓๔.

^{๒๑} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๕๐๑/๕๓๗.

ทฤษฎีเป็นเครื่องช่วยให้เกิดญาณได้ ดังจะเห็นได้ว่า ทฤษฎีเป็นผลจากความคิดและเป็นข้อยึดถือของผู้ทรงความรู้ ผู้มีปัญญามาก หรือเจ้าลัทธิทั้งหลาย^{๒๒} และเป็นทฤษฎีที่มีเหตุผลมาก ถ้าไม่มีความยึดติดนั้นมากจนเกินไปและรู้จักใช้ปัญญาพิจารณาก็ย่อมมีโอกาสที่จะเกิดญาณ ซึ่งช่วยให้ก้าวหน้าต่อไป

ดังนั้น เมื่อทฤษฎีหรือญาณเกิดขึ้นก็ย่อมมีการกำหนดหมายตามทฤษฎีหรือญาณนั้น เกิดเป็นสัญญาใหม่ขึ้นอีก ทฤษฎีและญาณจึงทำให้เกิดสัญญาซึ่งเป็นเครื่องประกอบของความรู้และความคิดอื่นอีกต่อไป ทฤษฎีโดยส่วนมากมักทำให้เกิดสัญญาใหม่ที่ผิดพลาด ส่วนญาณจะช่วยให้เกิดสัญญาที่ถูกต้องและแก้สัญญาที่ผิดพลาด

ความรู้ระดับวิญญาน สัญญา ทฤษฎี และญาณ มีผลต่อการรับรู้และการเรียนรู้ของมนุษย์ กล่าวคือ ความรู้ระดับวิญญานและสัญญามีอิทธิพลต่อการรับรู้ การมองเห็น และการเข้าใจสิ่งแวดล้อมรอบตัว รวมถึงการที่จะสร้างความรู้อย่างอื่นอีกต่อไป แล้วสรุปลงความเห็นว่าเป็นอย่างนั้น ความเห็นหรือทฤษฎี มีผลต่อพฤติกรรมการแสดงออกและวิถีการดำเนินชีวิตของมนุษย์ แต่มักกลายเป็นเครื่องปิดกั้นไม่ให้เห็นความจริงด้านอื่นๆ ในสิ่งนั้นๆ ส่วนความรู้ระดับญาณเป็นความรู้ที่ลึกซึ้งกระจ่างชัดที่สุด เป็นปัญญาสูงสุดของมนุษย์ ความรู้ระดับนี้ทำให้มองเห็นถึงความเป็นจริงของสิ่งทั้งหลายอย่างทะลุปรุโปร่ง มีผลต่อพฤติกรรมและการดำเนินชีวิตของบุคคลอย่างแท้จริงและถาวร

๔. ความถูกต้องและความผิดพลาดของความรู้

๔.๑ ความถูกต้องของความรู้ ได้กล่าวไว้ในตอนต้นแล้วว่า กระบวนการเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนา มีจุดมุ่งหมายสูงสุดที่ปัญญา อันเป็นปัญญาที่รู้เท่าทันระบบความสัมพันธ์ของสิ่งทั้งปวงตามความเป็นจริง ฉะนั้น การเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนาเพื่อแสวงหาความรู้จึงมิใช่เป็นการเรียนรู้เพื่อแสวงหาโลก หรือเป็นการเรียนรู้เพื่อสนองกิเลสตัณหาเท่านั้น แต่ต้องเป็นการเรียนรู้เพื่อทำลายกิเลสหรือทำตนให้หลุดพ้นจากความทุกข์ เพราะในชีวิตประจำวันของคนเราต้องพบกับแหล่งความรู้มากมาย หรือกล่าวได้ว่าเราต้องติดต่อสัมพันธ์กับโลกภายนอกที่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา การติดต่อสัมพันธ์นี้จำเป็นต้องรู้จักเลือกรับแต่ข้อมูลหรือความรู้ที่ก่อให้เกิดประโยชน์แก่ตนเอง ในเรื่องการตัดสินใจ ความรู้ใดเป็นประโยชน์หรือถูกต้องนั้น ในพระพุทธศาสนามีเกณฑ์การทดสอบหรือตัดสินความรู้ปรากฏในเกสสปุตติสูตร ดังนี้

^{๒๒} พ.อุ. (ไทย) ๒๕/๕๒/๒๘๔.

ครั้งหนึ่ง องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จถึงนิคมหนึ่งชื่อ เกสปุตตนิคม ชาวกาลามะ ได้ทราบข่าวจึงพากันมาเฝ้าแล้วได้ทูลเกล้าว่า มีสมณพราหมณ์หลายกลุ่มมาสู่นิคมของพวกเขาแล้วบอกว่า ตนมีความคิดอย่างนี้ ในขณะที่เดียวกัน ก็ได้วิจารณ์ความคิดพวกอื่นว่าผิด แต่ละกลุ่มที่มาจะประกาศความคิดของตนในทำนองนี้ ชาวกาลามะเกิดความสงสัยว่าใครพูดจริงใครพูดเท็จ จึงได้ขอให้พระพุทธรองค์ ทรงแสดงหลักเกณฑ์ที่จะนำมาตัดสินความคิดของสมณพราหมณ์เหล่านั้น

พระพุทธรเจ้าจึงตรัสว่า ชาวกาลามะทั้งหลาย ก็สมควรที่ท่านทั้งหลายจะสงสัยและลังเลใจ ท่านทั้งหลายเกิดความสงสัยและลังเลใจในสิ่งที่ควรสงสัยอย่างแท้จริง มาเกิด ชาวกาลามะทั้งหลาย ท่านทั้งหลาย ฟังรู้ว่า

- ๑) อย่าปลงใจเชื่อด้วยการฟังตามกันมา
- ๒) อย่าปลงใจเชื่อด้วยการถือสืบ ๆ กันมา
- ๓) อย่าปลงใจเชื่อด้วยการเล่าลือ
- ๔) อย่าปลงใจเชื่อด้วยการอ้างตำราหรือคัมภีร์
- ๕) อย่าปลงใจเชื่อเพราะตรรกะ (การคิดเอาเอง)
- ๖) อย่าปลงใจเชื่อเพราะการอนุমান
- ๗) อย่าปลงใจเชื่อด้วยการคิดตรงตามแนวเหตุผล
- ๘) อย่าปลงใจเชื่อเพราะเข้าได้กับทฤษฎีที่พินิจไว้แล้ว
- ๙) อย่าปลงใจเชื่อเพราะมองเห็นรูปลักษณ์น่าจะเป็นไปได้
- ๑๐) อย่าปลงใจเชื่อเพราะนับถือว่าเป็นครูของเรา ^{๒๓}

ชาวกาลามะทั้งหลาย เมื่อใดที่ท่านรู้ด้วยตนเองว่า ธรรมเหล่านี้เป็นอกุศล ธรรมเหล่านี้มีโทษ ธรรมเหล่านี้ผู้รู้ดีเตือน ธรรมเหล่านี้เมื่อถือปฏิบัติแล้วย่อมไม่เกื้อกูล เป็นทุกข์ เมื่อนั้น ท่านทั้งหลาย ควรละเสีย และเมื่อใดที่ท่านรู้ด้วยตนเองว่า ธรรมเหล่านี้เป็นกุศล ธรรมเหล่านี้ไม่มีโทษ ธรรมเหล่านี้ผู้รู้สรรเสริญ ธรรมเหล่านี้เมื่อถือปฏิบัติแล้วย่อมเกื้อกูล เป็นสุข เมื่อนั้น ท่านทั้งหลายจึงรับมาและทดลองปฏิบัติ จนแน่ใจแก่ตนเองว่าถูกต้อง

^{๒๓} อจ.ต.ก. (ไทย) ๒๐/๖๖/๒๕๕-๒๖๓.

เนื้อหาของเกสบุตรสูตรจัดว่า เป็นเกณฑ์การตัดสินหรือเป็นทฤษฎีที่เกี่ยวกับการตัดสิน (Judgment Theory) ซึ่งแบ่งเป็น ๒ ส่วน คือ

- ๑) การไม่ให้ตกลงใจเชื่อแหล่งความรู้ทั้ง ๑๐ ข้อ
- ๒) การให้ตรวจสอบแหล่งความรู้ด้วยตนเองว่าแหล่งความรู้ใดถูกต้อง

เมื่อนำสองส่วนนี้ไปเปรียบเทียบกับความรู้ ๔ ประเภทที่มีความสัมพันธ์กับวิธีการแสวงหาความรู้ หรือวิธีทำให้เกิดปัญญาดังกล่าว ว่าการไม่ให้ตกลงใจเชื่อแหล่งความรู้ทั้ง ๑๐ ข้อ นั้น ตั้งแต่ความรู้ข้อที่ ๑-๔ และ ๑๐ เป็นความรู้ที่เกิดจากปัจจัยภายนอก เป็นความรู้ระดับ วิญญาณ และความรู้ระดับสัญญา ได้แก่ ความรู้ที่เกิดจากตำราหรือบุคคลที่สั่งสอน ถ่ายทอด เรียกความรู้ประเภทนี้ว่า ศัพท์ประมาณ (สุตมยปัญญา) แหล่งความรู้ข้อที่ ๕-๙ เป็นความรู้ที่ได้จากการคิดพิจารณาด้วยเหตุผล การอนุมาน (กระบวนการคิดในการหาข้อสรุปจากเหตุผลที่มีอยู่) การคาดคะเน การเก็ง การทำนาย ซึ่งเป็นความรู้ระดับความเห็นหรือทิวฐิ เรียกความรู้ประเภทนี้ว่า อนุมานประมาณ (จินตามยปัญญา) องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงยอมรับความรู้ที่เกิดจากศัพท์ประมาณและอนุมานประมาณ และทรงชี้แนะว่า ความรู้ทั้งสองแหล่งดังกล่าวอาจทำให้เราหลงว่าเป็นความจริงได้ ควรมีการตรวจสอบ สอบสวน ทดลองปฏิบัติจนแน่ใจว่าถูกต้อง เรียกความรู้ที่มีการตรวจสอบ สอบสวน และการทดลองปฏิบัตินี้ว่า จักขุประมาณ (ภาวนามยปัญญา)^{๒๔} ซึ่งเป็นความรู้ระดับญาณ

หลักปฏิบัติต่อแหล่งความรู้ในเกสบุตรสูตรนี้ ทำให้เห็นว่ากระบวนการเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนามีวิธีการตัดสินความรู้ว่าความรู้ใดเป็นประโยชน์และถูกต้องโดยไม่ให้เชื่อหรือยึดถือสิ่งใดสิ่งหนึ่งจากการฟังตามๆ กันมา เป็นต้น หากแต่ให้ยินดีรับฟังหลักการ ทฤษฎี คำสอน และความเห็นต่างๆ ของทุกฝ่ายด้วยใจเป็นกลาง ไม่ด่วนตัดสินสิ่งที่ยังไม่รู้ไม่เห็นว่าเป็นเท็จ ไม่ยืนยันกรานอยู่ตามเดิมในสิ่งที่ตนรู้หรือคิดเห็นเท่านั้นว่าถูกต้องว่าเป็นจริง แต่เมื่อพิจารณาเท่าที่เห็นด้วยปัญญาของตนแล้วว่าเป็นสิ่งที่มีเหตุผล และเห็นว่าผู้แสดงหลักการ ทฤษฎี คำสอน และความคิดเห็นนั้นๆ เป็นผู้มีความจริงใจ ไม่ลำเอียง มีปัญญา จึงรับเอามาเพื่อคิดหาเหตุผลทดสอบความจริงต่อไปจนแน่ใจแก่ตนว่าเป็นสิ่งที่ถูกต้องแท้จริงอย่างแน่นอน เมื่อมั่นใจในเหตุผลเท่าที่ตนมองเห็น ก็พร้อมที่จะลงมือปฏิบัติ พิสูจน์ ทดลอง และแสวงหาความจริงจนเกิดประโยชน์สูงสุดตามหลักการ ทฤษฎี คำสอน และความเห็นเหล่านั้น

^{๒๔} บุญมี แท่นแก้ว, ญาณวิทยา (ทฤษฎีความรู้), พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๓), หน้า ๔๙.

๔.๒ ความผิดพลาดของความรู้ กระบวนการเรียนรู้ในพระพุทธศาสนา มีความผิดพลาดหรือความคลาดเคลื่อนของความรู้ หรือความรู้ความเข้าใจที่ผิดไปจากความเป็นจริง เรียกว่า วิปلاس ซึ่งมี ๓ ระดับ ได้แก่

๑) **สัญญาวิปلاس** แปลว่า การหมายรู้ผิดพลาดจากความเป็นจริง เช่น คนตกใจเห็นเชือกเป็นงู

๒) **จิตวิปلاس** แปลว่า ความคิดผิดพลาดจากความเป็นจริง เช่น คนบ้าคิดเอาหญ้าเป็นอาหาร

๓) **ทิวฐิวิปلاس** แปลว่า ความเห็นผิดพลาดจากความเป็นจริง โดยเฉพาะเชื่อถือไปตามสัญญา วิปلاسหรือจิตวิปลานั้น เช่น มีสัญญาวิปลาสเห็นเชือกเป็นงู แล้วเกิดทิวฐิวิปลาส เชื่อหรือลงความเห็นว่าที่บริเวณนั้นมึงงูขุขุม

ในพระพุทธศาสนามีแนวคิดว่า บุคคลทั่วไปมีสัญญาวิปลาส จิตวิปลาส และทิวฐิวิปลาส ทำงานเป็นกระบวนการสอดคล้องสัมพันธ์ให้เป็นไปใน ๔ ด้านด้วยกัน คือ

๑) สัญญาวิปลาส จิตวิปลาส ทิวฐิวิปลาสในสิ่งที่ไม่เที่ยงว่าเที่ยง

๒) สัญญาวิปลาส จิตวิปลาส ทิวฐิวิปลาสในสิ่งที่เป็นทุกข์ว่าเป็นสุข

๓) สัญญาวิปลาส จิตวิปลาส ทิวฐิวิปลาสในสิ่งที่เป็นอนัตตาว่าเป็นอัตตา

๔) สัญญาวิปลาส จิตวิปลาส ทิวฐิวิปลาสในสิ่งที่ไม่งามว่างาม

เมื่อมีการหมายรู้ผิดพลาด (สัญญาวิปลาส) ก็ทำให้เกิดความคิดคลาดเคลื่อนจากความเป็นจริง (จิตวิปลาส) ส่งผลให้มีความคิดเห็นคลาดเคลื่อนตามมา (ทิวฐิวิปลาส) เป็นลำดับ ซึ่งเกิดจากแรงผลักดันของตัณหา มานะ ทิวฐิ

ความคลาดเคลื่อนของความรู้นี้เป็นอุปสรรคต่อการเรียนรู้ เพราะทำให้บุคคลไม่เกิดปัญญารู้เท่าทันสิ่งทั้งปวงตามความเป็นจริงและในทางตรงกันข้ามก็เป็นจุดหมายของการเรียนรู้ฝึกฝนอบรมตนให้เกิดปัญญา เพื่อทำลายวิปลานั้นเสีย

ประเภทของความรู้ ความถูกต้องของความรู้และความผิดพลาดของความรู้ดังกล่าว มีความสัมพันธ์กับการรับรู้และการเรียนรู้ของมนุษย์ กล่าวคือ ความรู้ในระดับวิญญาน สัญญา ทิวฐิและญาณ มีความสัมพันธ์ต่อการเรียนรู้เพื่อพัฒนาไปสู่ปัญญา อันเป็นจุดหมายสูงสุดของการเรียนรู้ในการดำเนินชีวิตของมนุษย์ต้องพบกับแหล่งความรู้มากมาย จึงต้องมีวิธีการหรือหลักเกณฑ์การตัดสินใจว่าความรู้ใดถูกต้อง โดยไม่ให้เชื่อหรือยึดถือสิ่งใดสิ่งหนึ่งจากการฟังตามๆ กันมา เป็นต้น แต่ให้คิดหาเหตุผล

ทดสอบความจริงจนแน่ใจแก่ตนเองว่าความรู้ที่ตนต้องการจำเป็นต้องรับมาปฏิบัติ แต่โดยมากมนุษย์มักมีความเชื่อหรือความเห็นที่ผิดพลาดไปจากความเป็นจริงหรือวิปัสสนา ซึ่งเกิดจากตัณหา มานะ ทิฏฐิของตน อันเป็นอุปสรรคของการเรียนรู้ มนุษย์จึงต้องทำลายวิปัสสนานั้นเสีย ด้วยการฝึกฝนอบรมตนให้เกิดปัญญา โดยใช้อายตนะภายในตัวมนุษย์เองเป็นเครื่องมือในการเรียนรู้ ซึ่งจะกล่าวในหัวข้อต่อไป

สรุปท้ายบท

การศึกษาเรื่อง กระบวนการเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนา ในบทที่ ๓ นี้ มีประเด็นศึกษาแบ่งเป็น ๓ ส่วนหลักๆ ได้แก่ (๑) ความหมายและความสำคัญของกระบวนการเรียนรู้ (๒) ทักษะกระบวนการและประเภทของเรียนรู้ตามแนวพุทธ (๓) ความถูกต้องและความผิดพลาดของความรู้ทั้งหมดนี้มีสาระสำคัญพอสรุปได้ ดังต่อไปนี้

ประเด็นที่ ๑ มีคำสำคัญ ได้แก่ คำว่า กระบวนการ (Process), ทักษะกระบวนการ (Process skills) และ การเรียนรู้จากการศึกษาความหมายของคำสำคัญทั้งหมดนี้ทำให้ได้ข้อสรุปว่า ปรากฏการณ์ธรรมชาติที่ค่อยๆ เปลี่ยนแปลงอย่างมีระเบียบ ไปสู่ผลอย่างหนึ่ง กรรมวิธีหรือลำดับการกระทำซึ่งดำเนินต่อเนื่องกันไปจนสำเร็จลง ณ ระดับหนึ่ง ลักษณะนี้เรียกว่า กระบวนการ (Process) เมื่อกล่าวถึงการศึกษา ก็จะพบคำว่า “กระบวนการเรียนรู้” ซึ่งหมายถึงลำดับขั้นการเรียนรู้ซึ่งดำเนินไปอย่างต่อเนื่องจนประสบความสำเร็จลง ณ ระดับใดระดับหนึ่ง ส่วนคำว่า “ทักษะกระบวนการ” จะหมายถึงความชัดเจนหรือความชำนาญในเรื่องการเรียนรู้ และสามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างมีความสุข

สำหรับในเรื่องความสำคัญของกระบวนการเรียนรู้ พระพุทธศาสนาได้ให้ความสำคัญ โดยมุ่งไปที่จุดหมายสูงสุดของการเรียนรู้ คือ การพัฒนาปัญญาขั้นสูง กล่าวคือ ปัญญาที่รู้เท่าทันสิ่งทั้งปวงตามธรรมชาติ ฉะนั้น มนุษย์จึงต้องเรียนรู้ที่จะฝึกฝนควบคุมระมัดระวังตนให้รู้เท่าทันเมื่อตาเห็นรูป จมูกได้กลิ่น หูได้ยินเสียง ลิ้นลิ้มรส กายสัมผัส ใจรับรู้อารมณ์ ให้เกิดประโยชน์แก่ตนเองภายในขอบเขตของสิ่งที่ได้เรียนรู้ นั่นๆ สามารถที่จะดำเนินชีวิตให้ถูกต้อง ดิงาม แก้ปัญหาในชีวิตและดับทุกข์ได้

ประเด็นที่ ๒ ทักษะกระบวนการและประเภทของเรียนรู้ตามแนวพุทธ จากการศึกษาพบว่า กระบวนการเรียนรู้จะเกิดขึ้นได้ต้องมีการรับรู้ ซึ่งเกิดจากองค์ประกอบ คือ อายตนะภายในกระทบกับอายตนะภายนอก เกิดเป็นวิญญานความรู้แจ้งอารมณ์ในแต่ละอายตนะ เกิดเป็นผัสสะหรือการรับรู้ ผัสสะจึงเป็นจุดเริ่มต้นของการเรียนรู้ในพระพุทธศาสนา และเวทนาจะเกิดขึ้นตามมา ถ้าจิตไม่มีกิเลส

จะเป็นการรับรู้โลกตามธรรมชาติ คือ การรับรู้สิ่งทั้งหลายที่ปรากฏกับจิตตรงตามความเป็นจริง แต่ถ้าจิตประกอบด้วย ตัณหา มานะ ทิฏฐิ สัญญาจะปรุงแต่งให้เป็นบุคคล ตัวตน เราเขา เป็นต้น สำหรับการจัดประเภทของความรู้ในพระพุทธศาสนา มีการจัดเป็น ๔ ประเภท ดังนี้

- ๑) ความรู้ระดับวิญญานหรือการรับรู้ (consciousness)
- ๒) ความรู้ระดับสัญญา (perception)
- ๓) ความรู้ระดับทิฏฐิ (conception)
- ๔) ความรู้ระดับญาณ (insight)

ประเด็นที่ ๓ ความถูกต้องและความผิดพลาดของความรู้ แม้ว่าความรู้จะมีลักษณะเป็นนามธรรม และเป็นสิ่งที่มีอยู่ตามธรรมชาติก็ตาม แต่การรับความรู้ของมนุษย์ก็มีทั้งส่วนที่ถูกต้องและส่วนที่ผิดพลาด ฉะนั้น กระบวนการเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนาจึงมีวิธีการตัดสินความรู้ว่าความรู้ใดเป็นประโยชน์ และถูกต้องโดยไม่ให้เชื่อหรือยึดถือสิ่งใดสิ่งหนึ่งจากการฟังตามๆ กันมา เป็นต้น แต่เมื่อพิจารณาเท่าที่เห็นด้วยปัญญาของตนแล้วว่าเป็นสิ่งที่มีเหตุผลและจึงค่อยรับเอามาเพื่อคิดหาเหตุผลทดสอบความจริงต่อไป เมื่อมั่นใจในเหตุผลเท่าที่ตนมองเห็น ก็พร้อมที่จะลงมือปฏิบัติ พิสูจน์ ทดลอง และแสวงหาความจริงจนเกิดประโยชน์สูงสุดตามหลักการ ทฤษฎี คำสอน และความเห็นเหล่านั้น

สำหรับความผิดพลาดของรู้นั้น ในพระพุทธศาสนามีแนวคิดที่ว่า บุคคลทั่วไปย่อมมีความผิดพลาดคลาดเคลื่อนของรู้อันมีสาเหตุมาจากสัญญาวิปลาส จิตวิปลาส และทิฏฐิวิปลาส เกิดขึ้นได้ ซึ่งวิปลาสนี้จะทำงานเป็นกระบวนการสอดคล้องสัมพันธ์กัน กล่าวคือเมื่อมีการหมายรู้ผิดพลาด ก็ทำให้เกิดความคิดคลาดเคลื่อนจากความเป็นจริง ส่งผลให้มีความคิดเห็นคลาดเคลื่อนตามมาเป็นลำดับและความคลาดเคลื่อนของรู้นี้เองที่เป็นอุปสรรคต่อการเรียนรู้ เพราะทำให้บุคคลไม่เกิดปัญญารู้เท่าทันสิ่งทั้งปวงตามความเป็นจริง

เอกสารอ้างอิง

ประเวศ วะสี. “พุทธธรรมกับอุดมการณ์สำหรับศตวรรษที่ ๒๑”. ใน พุทธธรรมกับอุดมการณ์สำหรับศตวรรษที่ ๒๑ : ปาฐกถาครบรอบ ๖๐ ปี พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๔๒.

ประตินันท์ อุปรมย์. เอกสารการสอนชุดวิชาพื้นฐานการศึกษา หน่วยที่ ๔ มนุษย์กับการเรียนรู้. พิมพ์ครั้งที่ ๑๕, นนทบุรี : สำนักพิมพ์แห่งมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๔๐.

บุญมี แทนแก้ว. ญาณวิทยา (ทฤษฎีความรู้). พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๓.

พระราชวรมนี (ป.อ. ปยุตฺโต). ปรัชญาการศึกษาไทย ฉบับแก้ไขรวบรวมใหม่. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๒๘.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). “กระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนาคนสู่ประชาธิปไตย”. ใน สารความรู้ที่ได้จากการสัมมนาทางวิชาการเพื่อนำเสนอผลการวิจัย/ผลงานทางวิชาการเกี่ยวกับเรื่องกระบวนการเรียนรู้, รวบรวมและจัดพิมพ์โดยกรมวิชาการ. กรุงเทพมหานคร : องค์การค้ำของคุรุสภา, ๒๕๔๔.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๙.

พุทธทาสภิกขุ. การศึกษาคืออะไร. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมบุชา, ม.ป.ป.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

สมน อมรวิวัฒน์, ศาสตราจารย์. “แนวคิดเกี่ยวกับการบูรณาการการศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม”. ใน วิธีการเรียนรู้ของคนไทย : ประมวลสาระจากการประชุมและรวมข้อเขียนจากนักคิด, รวบรวมและจัดพิมพ์โดยสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ. กรุงเทพมหานคร : โครงการวิธีการเรียนรู้ของคนไทย, ๒๕๔๖.